

11. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області у 2015 році: Стат. бюл. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2016. – 156 с.
12. *Гаврилишин А. П.* Поняття та значення організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств та організацій / А. П. Гаврилишин, А. В. Іванова. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7920/>. – С. 3.
13. *Малік М. Й.* Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект: моногр. / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
14. *Нікуліна В. Б.* Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах європейської інтеграції та глобалізації / В. Б. Нікуліна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності – 2012. – Випуск 1, том 1. – с. 232-236.
15. *Нужнова Ю. А.* Територіальні організаційні форми АПК в умовах глобалізації / Ю. А. Нужнова // Держава та регіони. Сер: Право та державне управління. – 2012. – № 2. – С. 198-202.
16. Croatian Bureau of Statistics: Official Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dzs.hr>.
17. Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan: Official Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.gov.kz>.
18. *Welter F.* Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environment [Електронний ресурс] / F. Welter, D. Smallbone // Journal of Small Menegment. – 2011. – № 49(1). – P. 107–125. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com>.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2017 р.

Фахове рецензування: 09.09.2017 р.

*

УДК 338.3: 633.85

***В.Ф. ПЕТРИЧЕНКО, доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН, радник при дирекції з наукової роботи
І.С. ВОРОНЕЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН***

Виробництво олійних культур в Україні: сучасні виклики та перспективи

Постановка проблеми. Виробництво олійних культур для сільськогосподарських товаровиробників є одним із основних джерел формування прибутковості, що дає змогу забезпечити ефективну діяльність. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні населення цінними продуктами харчування, галузі тваринництва – якісним і безпечним кормом, переробної промисловості – сировиною. Олійна продукція користується зростаючим попитом на світовому ринку, що зумовлено не лише переорієнтацією у структурі харчування людей на рослинні жири, а й динамічним зростанням на світовому ринку виробництва біодизельного палива на основі рослинних олій та всезростаючою пот-

ребою у високобілкових кормах рослинного походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо виробництва та раціонального використання олійних культур в економіці країни є предметом наукових пошуків значного кола як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Вагомий внесок у дослідження тенденцій розвитку виробництва олійних культур зробили вітчизняні вчені [3, 6, 12, 13]. В їхніх працях досліджуються основні аспекти сучасного стану й перспективи розвитку виробництва олійних культур, олієжирової галузі в цілому. Окремі вчені Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН концентрують увагу на формуванні білкового балансу як одного з основних чинників сталого розвитку кормовиробництва й тваринництва [1, 2, 4, 7, 9-11].

© В.Ф. Петриченко, І.С. Воронецька, 2017

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень і численні публікації, питання підвищення ефективності виробництва олійних культур та формування доданої вартості за рахунок внутрішньої їх переробки не втрачає актуальності. Потребує Україна й чітко обумовленої стратегії виробництва та ефективного використання олійних культур.

Мета статті – моніторинг виробництва й реалізації олійних культур в Україні, дослідження основних проблем, визначення подальших перспектив та сценаріїв розвитку в умовах євроінтеграції.

Виклад основних результатів дослідження. На нинішній час олійні культури є найпривабливішими для аграрного бізнесу завдяки сприятливій внутрішній та зовнішній кон'юктурі на ринку й зростаючим пот-

ребам у рослинному білку. Однак виробничий та експортний потенціал їх використовується не повною мірою.

Ці культури в Україні поступово набирають популярності й змінюють структуру посівних площ. Основними олійними культурами тут є соняшник, ріпак і соя. Вони мають найбільшу посівну площу серед олійних культур. Упродовж останніх років їхня частка в посівній площі зросла з 12 % у 2000 році до 31 % в 2016-му й становить близько 8 млн га, що пов'язано зі збільшенням площ під соняшником і соєю, які є високомаржинальними культурами. Але намітилася тенденція до зменшення частки соняшнику на користь сої та ріпаку. Однак соняшник залишається домінуючою олійною культурою (рис. 1).

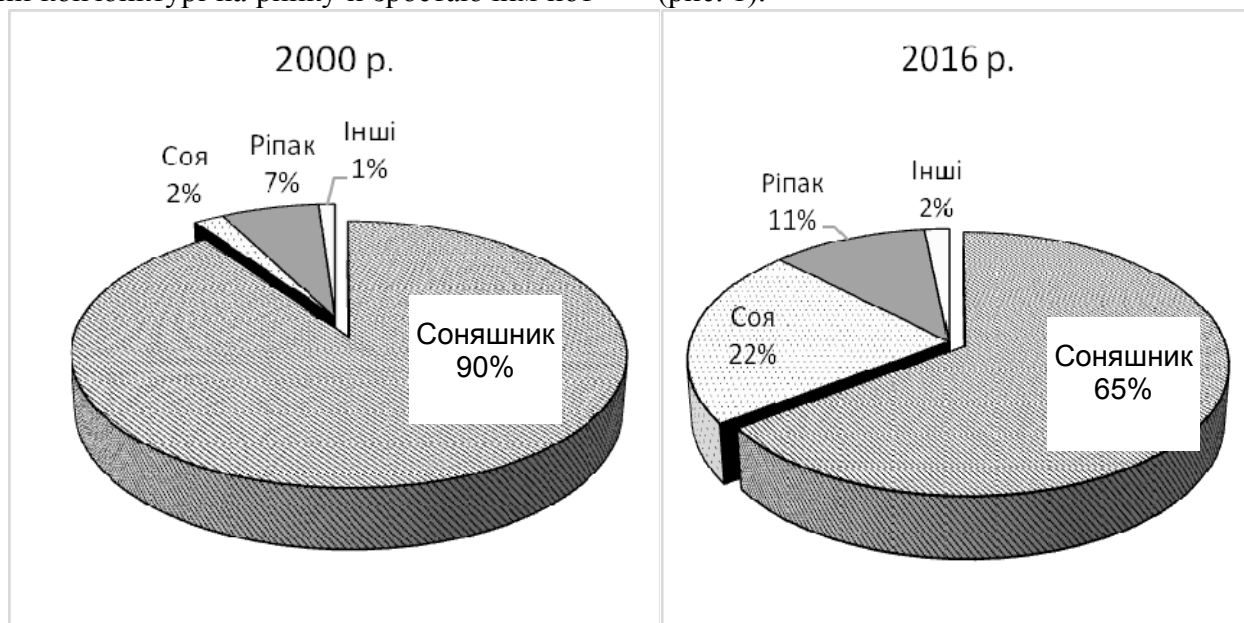

Рис. 1. Структура посівів олійних культур в Україні

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Вирощування сої й ріпаку в основному зосереджено в Лісостепу, а соняшнику – в Степу та Лісостепу, де найсприятливіші

природно-кліматичні умови для їх виробництва (табл. 1).

1. Структура виробництва основних олійних культур за природно-економічними зонами в Україні, %

Природно-економічні зони	Соняшник		Соя		Ріпак	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Степ	68,1	55,9	30,9	17,5	52,4	29,9
Лісостеп	30,4	37,2	60,8	61,1	30,1	45,0
Поліся	1,5	6,9	8,2	21,4	17,5	25,1
Україна, тис. т	6771,5	13604,5	1680,2	4279,1	1469,7	1152,0

Джерело: Розраховано авторами за даними [8].

Якщо врожай сої та соняшнику зріс відповідно в 2,5 і 2 рази, то ріпаку – зменшився

на 20 %. Істотне зниження виробництва ріпаку може негативно вплинути на обсяги

внутрішньої переробки й експорту ріпакової олії, призвівши до дефіциту сировини на внутрішньому ринку. Це може трапитися, якщо попит на ріпак усередині країни надалі зростатиме через нарощування потужностей із переробки цього олійного насіння [6].

За останнє десятиріччя врожайність насіння олійних культур в Україні постійно зростає (рис. 2). Найсприятливіша ситуація склалася при вирощуванні ріпаку та сої. Ра-

зом із тим потенціал насіння використовується недостатньо. Проте, слід зазначити, що інтенсивні технології виробництва сої ще недостатньо впроваджені, що призвело до зниження її врожайності в 2015 році й скорочення посівних площ у минулому сезоні. Так, потенційна врожайність сучасних гібридів соняшнику становить 4,5–5,5 т/га, сортів ріпаку – 5–7, сої – 4,5–6 т/га.

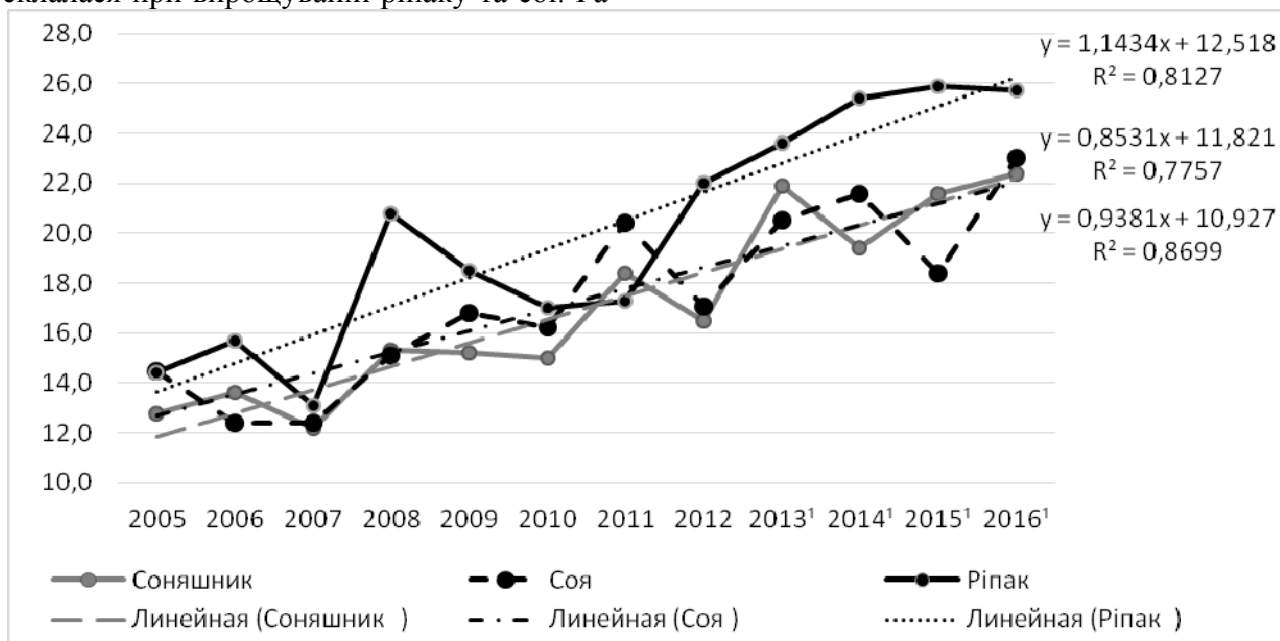

Рис. 2. Динаміка зміни врожайності основних олійних культур в Україні, ц/га

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

До основних причин низької продуктивності олійних культур можна віднести: відсутність науково обґрунтованої системи ведення сівозмін; погіршення фітосанітарного стану агроценозів; деградацію ґрунтів; недотримання інтенсивних технологій вирощування; зменшення норм внесення мінеральних та органічних добрив, недостатність і відсутність системності фунгіцидно-інсектицидного захисту. Дані тенденції вказують на низький рівень трансферу інновацій суб'єктами господарювання при вирощуванні олійних культур.

Слід зазначити, що олійні культури є найбільш прибутковими культурами в рослинництві, рівень рентабельності яких в сільськогосподарських підприємствах у 2016 році становив 50 %, у тому числі соняшнику – 63, сої – 52 та ріпаку – 45 % (рис. 3).

Лідером із прибутковості за останніми роками був соняшник, зроста рентабельність виробництва сої на 31 % при збільшенні собівартості в 2,6 рази й ріпаку – на 18 % і в 2,8 рази відповідно. Собівартість виробництва сої є близькою до собівартості виробництва ріпаку, однак рівень рентабельності вищий та ринки збуту більш розширені.

Відомо, що нині функціонує ринок продавця, який диктує внутрішні ціни, зокрема на соняшник, оскільки переробні підприємства не повністю завантажують свої потужності – їхній потенціал вище внутрішньої пропозиції.

Ціновий тренд на олійні культури має висхідний характер, що пов'язано зі збільшенням вартості матеріально-технічних ресурсів, адже насіння, засоби захисту рослин, добрива, паливо й інші виробничі ресурси упродовж останніх років значно подорожча-

ли, що збільшило витрати виробництва та як наслідок – собівартість насіння олійних культур. Зазначені тенденції дають можливість характеризувати соняшник, сою і ріпак як достатньо ліквідний товар з погляду сільськогосподарського товаровиробника. Водночас минулого сезону нижчим рівнем закупівельних цін характеризувалася цінова

ситуація на ринку соняшнику, ніж на ринку сої та ріпаку. Зазначені тенденції пояснюються сформованими напрямками споживання кожної окремої культури, а орієнтація товарної продукції сої і ріпаку на експорт підтримує вищу ціну на сою та ріпак на внутрішньому ринку.

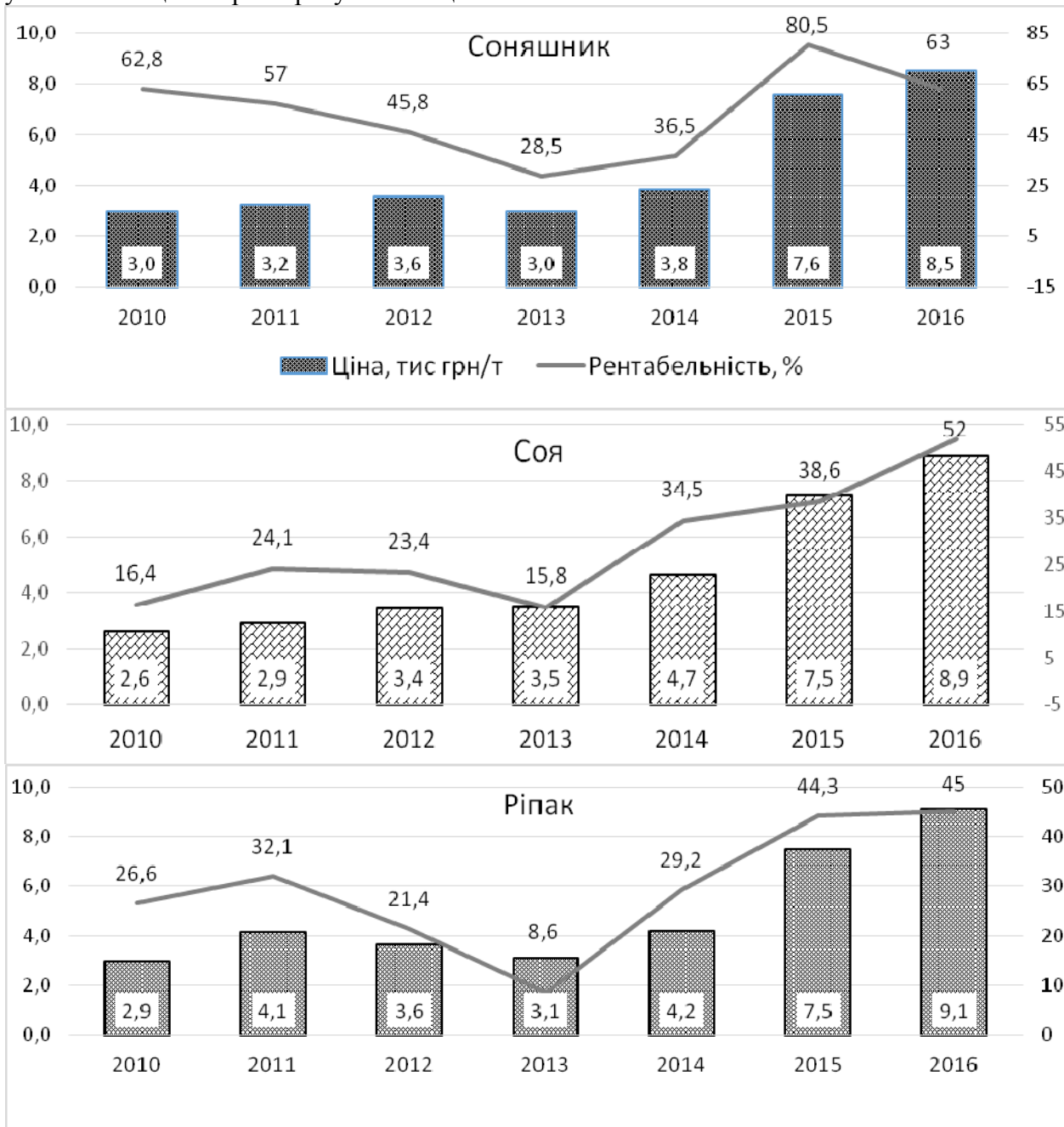

Рис. 3. Динаміка закупівельних цін та рівня рентабельності насіння олійних культур в Україні

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Відносна стабільність і стала тенденція зростання внутрішньої ринкової ціни на основні олійні культури протягом останніх років однозначно є мотивувальним чинником

щодо майбутніх перспектив їхнього вирощування. Виробництво соняшнику збільшується у відповідь на зростання переробних потужностей, а сої та ріпаку – завдяки ста-

більшому попиту з боку міжнародного ринку. Важливою тенденцією розвитку переробних потужностей в Україні є побудова універсальних заводів, які переробляють основні олійні культури. Перспектива розширення ринку ріпаку зумовлена сприятливістю цієї культури до ґрунтів, а також спрямуванням ріпакової олії для виробництва біодизеля. В Україні вже сформувався «соевий пояс» стабільного виробництва. У перспек-

тиві посіви сої розширюватимуться за рахунок збільшення їхньої площі на поливних землях південних регіонів України.

Відповідно до структури розподілу загальної пропозиції насіння олійних культур найбільше в минулому сезоні переробляли соняшнику – до 99 %. Ріпак і сою більшою мірою реалізують на ринку як сировинний ресурс (рис. 4).

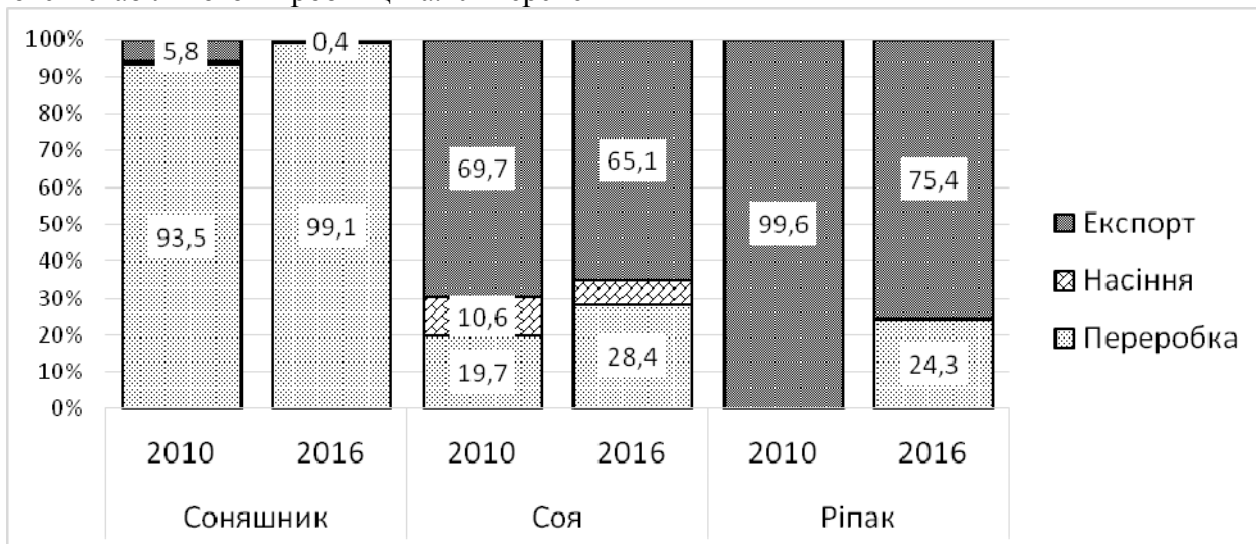

Рис. 4. Структура розподілу насіння олійних культур в Україні, %

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Вагому частку в загальному обсязі кормового білка мають корми, одержані у процесі промислової переробки олійних культур. Білкові продукти переробки сої, соняшнику та ріпаку в раціонах годівлі тварин становлять майже 15 %. Серед них найбільшим попитом користується соняшниковий і соевий шрот при переважанні вмісту білка

в соєвому шроті. Вітчизняний олійний ринок характеризується зниженням споживання рослинної олії населенням, спадом внутрішнього використання шроту внаслідок скорочення поголів'я великої рогатої худоби, що провокує дисбаланс цін на продукти переробки (табл. 2).

2. Виробництво та використання шроту в Україні, тис. т

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Соевий шрот							
Виробництво	442	537	466	593	695	711	750
Експорт	5	5	15	80	216	262	335
Імпорт	40	25	7	3	2	2	2
Внутрішнє споживання	465	557	430	480	460	420	400
Соняшниковий шрот							
Виробництво	3296	3930	3599	4703	4223	4797	5392
Експорт	2927	3837	3052	3648	3394	3817	4700
Імпорт	1	1	2	-	6	1	-
Внутрішнє споживання	370	220	540	680	750	850	900

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Виробництво соєвого шроту останніми роками зросло на 70 %, а соняшникового –

на 64 %. Слід зазначити, що в Україні соняшникового шроту виробляється в 7 разів бі-

льше, ніж соєвого та в 14 разів більше експортується.

Соя є однією з найперспективніших білкових культур у світі. Географія експорту

вітчизняної сої та соєпродуктів із кожним роком розширюється (табл. 3).

3. Географія експорту сої та соєпродуктів в Україні

Показник	2010 р.	2015 р.	2016 р.
Соєві боби, тис. т	449,4	2199	2735
ЄС, %	43	15	14
Інші країни, %	57	85	86
	28 – Азія, 8 – Африка	48 – Туреччина, 19 – Іран, 16 – Угорщина	31 – Єгипет, 15 – Іран, 28 – Туреччина
Соєва олія, тис. т	46,4	154,3	152,6
ЄС, %	81	36	41
Інші країни, %	19	64	59
	11 – Білорусь, 6 – Єгипет	53 – Китай	34 – Китай, 12 – Індія
Соєвий шрот, тис. т	4,6	261,9	334,7
ЄС, %	19	8	22
Інші країни	81	92	78
	Азербайджан	51 % Білорусь, 28 % Туреччина	Білорусь, Грузія, Туреччина, Індія, Молдова

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Останніми роками Україна продовжує утримувати лідируючі позиції великих експортерів сої на світовому ринку. Основними імпортерами сої з України стали Туреччина, Іран та Єгипет. Загалом обсяги експорту сої та соєпродуктів з кожним роком зростають і в 2016 році становили 1 млрд дол. проти

0,2 млрд дол. у 2010-му. Проте частка валютних надходжень від експорту соєпродуктів залишається сталою – 20 %,

Тенденції цінового тренду на експорт насіння показують значну перевагу сої над соняшником у період сприятливих природно-кліматичних умов (рис. 5).

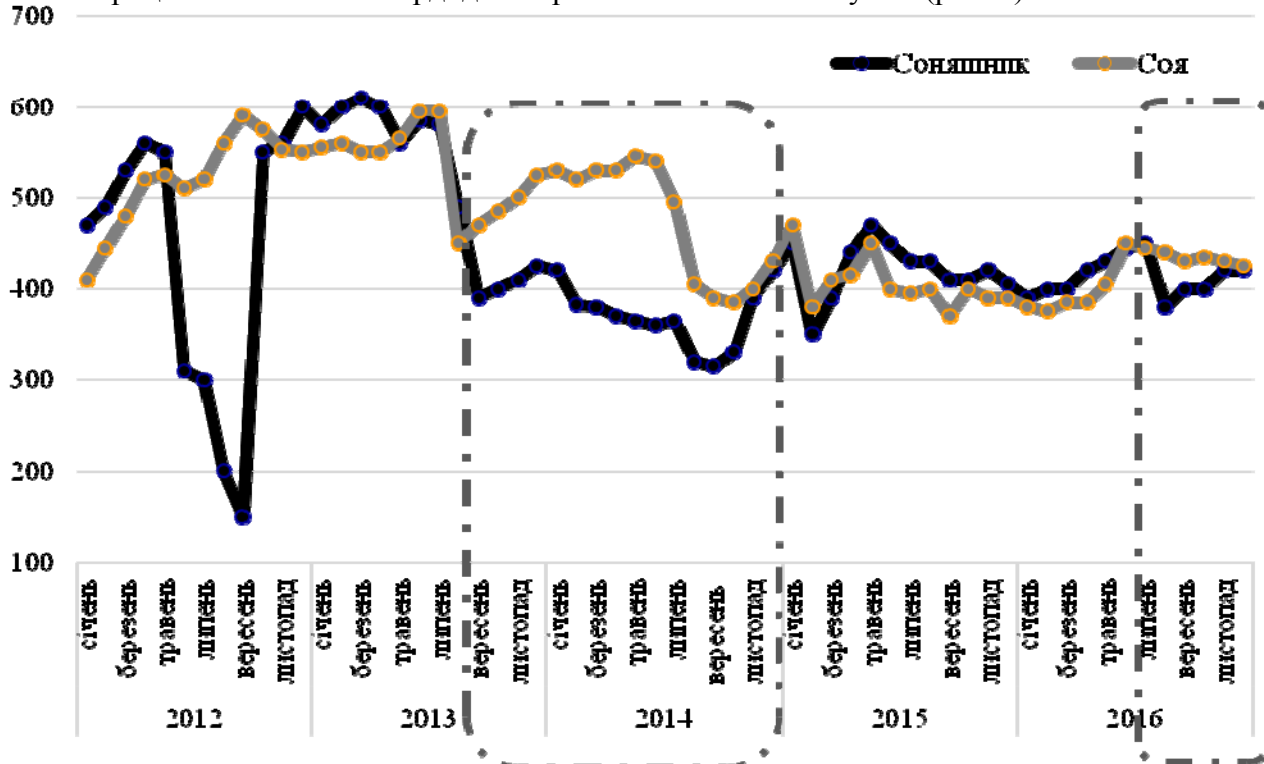

Рис. 5. Цінові тенденції експорту насіння олійних культур в Україні, дол./т

Джерело: Сформовано авторами за даними [5].

Вітчизняні агробізнесові структури заявили про себе на світовому ринку як постачальники сировини, але при цьому сільськогосподарські товаровиробники втрачають

значну частину доданої вартості та не використовують повною мірою потенційні можливості олійних культур (табл. 4).

4. Втрачена додана вартість при реалізації соєсировини в Україні, млн дол

Соєсировина	Рік			
	2005	2010	2015	2016
Фактичний експорт				
Усього	44	216	1017	1213
у т.ч.: соєві боби	38	174	807	985
соєпродукти	5	41	210	228
Втрачена додана вартість				
З урахуванням первинної переробки бобів: усього	17,7	20,8	104,3	117,3
на 1 т соєвих бобів	101,1	46,2	47,5	53,3

Джерело: Власні розрахунки авторів.

При цьому вітчизняні товаровиробники в 2016 році втратили майже 54 долари на кожній тонні реалізованих соєвих бобів, а це близько 117 млн дол. За таких умов вони мають бути зацікавлені у нарощуванні обсягів виробництва продовольчого й кормового зерна та олійних культур, оскільки зростає попит на продукти харчування, корми й біосировину.

Стратегічно Україна має взяти курс на зниження обсягів експорту сировинних ресурсів і створення умов для організації поглибленої переробки, що сприятиме: задоволенню потреб інтенсивного тваринництва високобілковими кормами; створенню додаткових робочих місць; збільшенню податкових надходжень; забезпеченню продовольчої й екологічної безпеки України.

Інтенсифікація виробництва зерна, в т. ч. кормового та сої, повинна стати одним із стратегічних напрямів прискореного розвитку агропромислового виробництва України на перспективу. Для цього необхідно зосередити увагу на створенні високопродуктивних сортів сої різних груп стиглості з уточненням зони стабільного виробництва, оптимізації структури посівних площ провідних сільськогосподарських культур, розробці та впровадженню наукоємних, інноваційних технологій їх вирощування, які ґрунтуються на основі ефективного використання факторів життя (світло, тепло, волога, по-

живні речовини), що сприятиме максимальному синтезу органічної речовини й білка. Потребує модернізації олієжировий та соєпродуктовий підкомплекс нашої держави на шляху до євроінтеграції. Поряд із цим в умовах зміни клімату необхідно буде сформулювати єдину аграрну політику щодо виробництва високобілкових кормів із країнами ЄС.

Це є актуальним завданням, вирішення якого буде значним внеском у розв'язанні проблеми рослинного білка, формування власних білкових ресурсів, підвищення родючості ґрунту й зміцнення аграрної економіки України. Без вирішення цих питань створити потужний ринок високобілкових кормів в Україні дуже складно. Тому нами запропоновано кілька сценаріїв розвитку подій в олієжировому та соєпродуктовому підкомплексах агропромислового виробництва на найближчу перспективу (рис. 6).

Базовий, традиційний сценарій спирається на: експансію наукових продуктів та технологій на ринку України (сортіві ресурси, технічні засоби, пестициди); низьку конкурентоспроможність вітчизняних науково-технічних розробок у маркетинговому ланцюгу; орієнтацією АПК на виробництво сировини та розвиток інфраструктури для її експорту й відсутність сегментації ринку високобілкових культур (соє, соняшник, ріпак та інші зернобобові).

Рис. 6. Сценарії розвитку соєпродуктового й олієжирового підкомплексів в АПК

Джерело: Розроблено авторами.

Інноваційно-інвестиційний сценарій передбачає: модернізацію та створення сучасного олієжирового й соєпродуктового підкомплексів; формування доданої вартості у маркетинговому ланцюгу; розвиток інтенсивного тваринництва та комбікормової промисловості; підвищення пріоритетності вітчизняних наукових розробок і наукоємності в АПК; орієнтацію АПК на виробництво й експорт лише продуктів поглибленої переробки.

Інтеграція в ЄС – це заключний етап сталого розвитку олієвиробництва в Україні на найближчу перспективу. Даний сценарій включає: формування спільної аграрної політики на етапі становлення та розвитку ринку високобілкових кормів і виробництва тваринницької продукції; орієнтацію АПК на цільове використання продовольчого й кормового зерна із високими показниками якості та безпеки; розроблення стратегії вирощування олійних культур в умовах змін клімату й збереження довкілля.

Висновки. Зростання обсягів виробництва основних олійних культур упродовж останніх років зумовлено розвитком переробних потужностей олійної сировини (насамперед, соняшнику), а також стабільним попитом із боку європейських покупців на ріпак і сою. Стратегічно важливо забезпечи-

ти розвиток переробних потужностей в Україні, спрямованих переробляти не тільки соняшник, а й сою та ріпак. Структура площ посівів олійних культур зазнає змін: скорочують їх під ріпаком на користь площ під соєю, однак лідерство зберігається за соняшником. Головні переваги останнього на аграрному ринку – стабільний високий попит на культуру, високий рівень цін на внутрішньому ринку. Ціновий тренд на олійні культури на світовому ринку зростає. Встановлено, що використання олійних культур за окремими напрямками протягом 2010–2016 років має суттєві відмінності по культурах. Майже 100 % соняшнику переробляють на олію й шрот, ріпак і сою більшою мірою експортують як сировину. Вважаємо, що вектор стратегічного розвитку олієжирового та соєпродуктового підкомплексів має бути спрямований на зменшення обсягів експорту сировинних ресурсів і створення умов для організації поглибленої переробки, що сприятиме: задоволенню потреб інтенсивного тваринництва у високобілкових кормах; створенню додаткових робочих місць; збільшенню податкових надходжень; забезпеченню продовольчої й екологічної безпеки України. Основними сценаріями сталого розвитку галузей мають стати інноваційно-інвестиційний напрям та інтеграція з ЄС.

Список використаних джерел

1. *Бабич А.О.* Світові ресурси рослинного білка / А.О. Бабич, А.А. Бабич-Побережна // Селекція і насінництво. – 2008. Вип. 96. – С. 215–222.
2. *Діденко Н.* Проблема кормового білка в Україні / Н. Діденко, И. Воронецкая // *Зерно*. – 2014. – № 6 (99). – С.46–49.
3. *Діденко Н.І.* Виробництво сої в умовах інтеграційних процесів в Україні / Н.І. Діденко // *Економіка АПК*. – 2017. – № 1. – С. 31–36.
4. *Іванюк С.В.* Сучасна селекція сої [Електронний ресурс] / С.В. Іванюк // *Агробізнес сьогодні*. – 2014. — №17(288). – Режим доступу до ресурсу: <http://agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/>.
5. Інформаційно-аналітичне агентство «АПК-Інформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.apk-inform.com
6. *Маслак О.* Перспективи вирощування та реалізації ріпаку / О. Маслак // *Пропозиція*. – № 13(332) лип. 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://propozitsiya.com/ua/>.
7. *Могілянська Н.О.* Сучасний стан і перспективи переробки олійних культур / Н.О. Могілянська // *Зернові продукти і комбікорми*. – 2014. – № 1 (53). – С. 22–25.
8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. *Петриченко В.Ф.* Наукові основи виробництва та використання сої у тваринництві / В.Ф. Петриченко // *Корми і кормовиробництво*. – 2012. – Вип. 71. – С. 3–11.
10. *Петриченко В.Ф.* Наукові основи сучасних технологій вирощування високобілкових культур / В.Ф. Петриченко // *Вісн. аграр. науки*. – 2003. – № 10. – С. 15–19.
11. *Петриченко В.Ф.* Рослинництво. Технологія вирощування сільськогосподарських культур: навч. посіб. / В.Ф. Петриченко, В.В. Лихочвор – 4-те вид. – Львів: НВФ «Українські технології», 2014. – 1040 с.
12. *Чехов С.А.* Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / С.А. Чехов, І.В. Чехова // *Продуктивність агропромислового виробництва : наук.-практ. зб. ; НДІ «Укראгропромпродуктивність»*. – 2014. – № 25. – С. 71–78.
13. *Чехова І.* Ринок ріпаку змінює вектори розвитку / І. Чехова, С. Чехов // *Пропозиція*. – 2017. – № 1 (257). – С. 156–159.
14. *Шаймухаметова В.* Реалії олійного ринку України [Електронний ресурс] / В. Шаймухаметова. – *Агрозоризик* // Режим доступу до ресурсу: <http://agrorisk.biz/realii-oliynogo-rinku-ukraini/>
15. Oilseeds: Worlds Markets and Trade / United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service Approved by the World Agricultural Outlook Board // USDA/ – July 2017. – 38 p.
16. *Pilorgé E.* Foresight for plant oils and proteins 2030 [Електронний ресурс] / E. Pilorgé, A. Daouhadi, F. Muel, A.-M. Tremblay // *Terres Inovia* , 2016. – 48 p. Режим доступу до ресурсу : <http://www.terresinovia.fr/fileadmin>.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

Фахове рецензування: 19.09.2017 р.

*

УДК 338.439:331.101.262 (045)

*С.А. СЕГЕДА, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Вінницький торговельно-економічний інститут*

Аграрно-продовольче забезпечення населення України

Постановка проблеми. Розвиток людини, а також структурних складових її ресурсного потенціалу значною мірою визначається аграрно-продовольчим забезпеченням і повинні задовольняти фізіологічні потреби організму в якісних продуктах харчування згідно з науково обґрунтованими нормами, видовою структурою, асортиментом, енерге-

тичною й іншими якісними характеристиками, які необхідні для нормальної життєдіяльності людини. При цьому всі продукти харчування та товари повсякденного вжитку, вироблені із сільськогосподарської сировини, а також навколишнє природне середовище мають бути екологічно безпечними для здоров'я.

Продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки будь-якої країни.

© С.А. Сегеда, 2017